

TRIBUNA**L'ESTUDI DELS HOSPITALS A L'EDAT MITJANA: UNA HISTÒRIA SENSE PUNT I A BANDA****Antoni Conejo**

Institut de Recerca en Cultures Medievals (IRCVM)
Universitat de Barcelona

e-mail: aconejo@ub.edu

doi: 10.1344/Svmma2013.2.2

El 17 d'abril de 1401 el bisbe de Barcelona, els canonges capitulars, els consellers municipals i la família reial encapçalada per Martí l'Humà van participar, de manera activa, en l'acte fundacional de l'hospital de la Santa Creu. Tots van prendre part en una solemne processó que, carregada de simbolisme, va dur des de la catedral fins a un solar del Raval les quatre primeres pedres del nou edifici que s'hi havia de bastir. Amb la concurrència dels representats de les principals institucions urbanes i territorials del país s'escenificava llur compromís amb l'impuls de la nova i flamant institució, concebuda per garantir l'atenció dels pobres, malalts i de bona part dels marginats que omplien els carrers i camins de la Ciutat Comtal i de la resta de la confederació catalanoaragonesa. Així consta, si més no, en les primeres ordinacions aprovades el 1417, en què textualment es feia constar que hi eren «acullits, reebuts, sostenguts e alimentats en gran nombre, hòmens e dones pobres, afollats, contrets, orats, nafrats e havents altres diverses misèries humanes». Alhora, en aquest mateix text normatiu, l'hospital era encimbellat a la talaia més noble dels espais públics barcelonins, al ser qualificat de «lum, noblesa, ornament, laor, glòria e amplitud» de la ciutat.

L'exemple d'aquest centenari hospital no és sinó un més d'entre els molts que van néixer durant la llarga edat mitjana en tota la geografia de l'occident europeu, alguns dels quals, com el que ens ocupa, han perviscut amb major o menor dificultat fins a l'actualitat. L'estudi d'aquests establiments ha vingut cridant l'atenció d'historiadors i erudits des de la segona meitat del s. XIX, però ha estat en els darrers anys quan la historiografia ha avançat amb major determinació. Així ho certifiquen una curulla de noves i estimulants publicacions que han permès matisar alguns tòpics que s'havien anat anquilosant tossudament i que de retop han contribuït a obrir noves vies de recerca i a reivindicar-ne la seua importància cabdal dins de l'ampli camp del medievalisme. Tanmateix, aquesta activitat editorial no és l'únic símptoma que acredita la bona salut del tema. Paral·lelament, s'han intensificat els encontres científics que han incentivat encara més el debat i la posada en comú d'investigacions particulars i/o col·lectives; s'han organitzat exposicions monogràfiques; alguns edificis conservats, que es trobaven en un estat precari i que en molts casos amenaçaven ruïna, també han aconseguit despertar la sensibilitat de les institucions

públiques i d'entitats privades que han fet possible llur restauració; i per últim, no està de més recordar que alguns conjunts s'han museïtzat o s'han convertit en seu de centres de dinamització cultural, de tal manera que han passat a jugar un rol de difusió de primer ordre. Però sens dubte, el millor garant de què tot plegat no és resultat d'una moda passatgera o local, és que aquestes iniciatives són comunes en diferents països: si bé és possible que en descurem algun, ens referim, especialment, a Alemanya, França, Anglaterra, Itàlia, Portugal i, és clar, a casa nostra.

De fet, si un s'atura a reflexionar sobre el perquè d'aquest "despertar", ràpidament es plantegen diverses lectures. D'entrada, l'estudi històric dels hospitals, *per se*, podria ser mereixedor de figurar com una disciplina pròpia, tal com reivindicava fa uns anys Peregrine Horden. En segona instància, són tantes i diverses les qüestions que s'hi poden tractar que, parafrasejant a J. R. Guy, difícilment mai no podrem deixar d'escriure històries sobre hospitals. I és que aquestes històries no es limiten només a la religiositat o a les polítiques assistencials, sinó també a la història de l'art, l'arqueologia, l'antropologia, el patrimoni, la salut, la demografia i un llarg etcètera. Les aportacions fetes des d'aquesta dilatada gama de mirades esdevenen imprescindibles per comprendre l'autèntica realitat, inqüestionablement polièdrica, dels hospitals al llarg del temps, i pel que fa al cas concret de l'edat mitjana, per inserir-los en el seu paisatge humà i institucional. Per tot plegat, és lògic que cada cop sovintegin més els enfocaments interdisciplinaris ja que, per exemple, ens resultarà molt difícil comprendre l'arquitectura i l'evolució constructiva d'un hospital si obviem les funcions que s'hi desenvolupaven, si no tenim present quines responsabilitats tenien els membres del seu *staff* o si prescindim de l'anàlisi de la seua comptabilitat o de les circumstàncies històriques que li van pertocar viure en cada moment. I de la mateixa manera, també són aconsellables les visions multigeogràfiques, perquè si som capaços de projectar-nos més enllà de les nostres fronteres immediates, podrem arribar a detectar els punts d'unió, o de separació, entre els establiments coetanis repartits per tot continent. En aquest cas la transversalitat no ha de ser una opció, sinó gairebé una obligació.

Així doncs, avui dia són molts els investigadors que han fixat l'estudi dels hospitals com un dels seus camps habituals de treball. I el mateix podem argüir a propòsit d'algunes institucions que han anat veient la llum per navegar en la mateixa direcció. És el cas del pioner *Centro Italiano di Storia Ospitaliera* (CISO), que a cavall de 1950-60 va impulsar la celebració de diversos congressos, amb la corresponent publicació de les seues actes. Per bé que ja fa un parell de dècades que la seua activitat ha cessat, algunes associacions regionals del nord d'Itàlia n'han agafat el testimoni. Un altre exemple rellevant és el *Centro Interdepartimentale per lo Studio dell'Ospedale di Santa Maria della Scala*, fundat el 1984 a la *Università degli Studi* de Siena i del qual en formen part historiadors, historiadors de l'art i de l'arquitectura, i arqueòlegs. La seua meta és aprofundir, des de diferents punts de vista, en l'univers d'un edifici tant apassionant i difícil d'entendre com és el gran hospital de *Santa Maria* que s'alça imponent davant l'*scala* de la catedral sienesa. Malgrat els entrebancs econòmics, els resultats no han estat pocs: organització de jornades d'estudi, inici d'una col·lecció de llibres i tasques d'assessorament en el lent procés

de museïtzació i restauració del monument. Igual d'important és el *Centro di Documentazione per la Storia dell'Assistenza e della Sanità Fiorentina*, nat el 1998 fruit d'un conveni de col·laboració entre la universitat, l'ajuntament i la província de Florència, i altres entitats locals, que té com a interès la difusió, salvaguarda i valorització del patrimoni de les institucions assistencials i nosocomials històriques de la capital toscana. En aquest moment, el *Centro* compta amb un arxiu i una biblioteca especialitzada, i alhora, ha estat capaç de donar sortida a diversos volums de la col·lecció *Biblioteca di Medicina e Storia* i a la revista *Medicina & Storia*. Fora d'Itàlia, sobresurt la *Société Française d'Histoire des Hôpitaux* (SFHH) fundada el 1958 per Jean Imbert. Des de llavors i fins a l'actualitat, ha contribuït a un millor coneixement dels hospitals francesos, vetllant per la seua conservació, encoratjant noves monografies i ajudant econòmicament als seus investigadors. A més, ha aixoplugat algunes trobades científiques i cada trimestre treu al carrer una revista pròpia amb breus articles especialitzats que abracen des de l'edat mitjana fins als nostres dies. En darrera instància, no podem oblidar-nos de la *International Network for the History of Hospitals* (INHH) sostinguda per la *European Association for the History of Medicine and Health*. El seu camí s'inicià el 1998 i entre les seues activitats destaca la celebració, cada dos anys, d'una reunió d'abast internacional que ha donat peu a un seguit de volums d'ampli seguiment historiogràfic.

Pel que fa a casa nostra, es poden citar algunes fites. El 2007, per exemple, es va signar un conveni entre el CSIC, la Biblioteca de Catalunya i la Fundació de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, que tenia com a principal objectiu confeccionar un complet inventari de tota la documentació conservada de l'antic hospital de la Santa Creu de Barcelona la qual, en el primer quart del s. XX, havia quedat repartida entre les dues darreres institucions. No hi ha dubte que aquesta iniciativa ha resultat fonamental, no només perquè va atorgar, per fi, coherència arxivística a un fons que mai no s'hauria d'haver dividit, sinó perquè ha facilitat i facilita enormement la tasca dels investigadors a l'hora de buscar i consultar allò que necessiten gràcies a què tota la informació és d'accés lliure a través de la xarxa. Emperò, no és una feina acabada; el catàleg continua obert i diàriament s'hi afegeixen noves entrades que donen a conèixer un univers nou de papers, pergamins i lligalls inèdits, els quals amaguen notícies ignotes que van completant l'enrevessat trencaclosques de l'establiment barceloní. Alhora, cal incidir que el citat conveni a tres bandes també va ser la llavor a partir de la qual es va forjar l'organització d'un congrés sobre hospitals urbans, celebrat a Lleida l'octubre de 2009, amb la inestimable participació de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Molts dels treballs que s'hi van presentar s'han aplegat en un nou llibre que tot just acaba de 'sortir del forn'.

Però la cosa no acaba aquí. Als centres, associacions i xarxes d'abast europeu citats unes línies més amunt, ara s'hi pot afegir l'Institut de Recerca en Cultures Medievales de la Universitat de Barcelona. Des de 2011, l'IRCVM ha fixat l'estudi històrics dels hospitals com una de les seues línies de recerca prioritària, amb l'afany d'interrelacionar estudiosos de diferents àmbits disciplinaris i adscripcions, és a dir, crear un punt de contacte perquè la gent de fora conegui

de primera mà el nostre sistema científic, les seues potencialitats i infraestructures, i la riquesa del patrimoni cultural, documental, moble i immoble dels establiments hospitalaris del nostre entorn immediat. I és precisament per fomentar tot això que des de 2012 s'organitzen *Els Abrils de l'Hospital*, concebuts com un espai de debat, d'exposició de recerques en curs i d'intercanvi d'informacions. La tria del mes d'abril no és gratuïta, ans un homenatge i un reconeixement històric que pretén evocar la solemne cerimònia de fundació de l'hospital de la Santa Creu a què ens referíem al començament d'aquesta tribuna.

El 1930, Léon Le Grand reflexionava en un interessant article a propòsit de quina podria ser la metodologia idònia per escriure la història d'un hospital. Encara que aquest no és el lloc per resumir les seues idees —algunes de les quals resulten del tot discutibles—, ens ha semblat interessant recordar que Le Grand insistia, de manera feaent, en la necessitat de consultar, llegir i comprendre les fonts documentals originals. No endebades, ell mateix havia predicat amb l'exemple publicant un recull fonamental d'ordinacions hospitalàries. Encara que aquesta declaració d'intencions sembli una obvietat, hom estarà d'acord en què les fonts primàries, si es conserven, són les que acostumen a aportar dades més rellevants sobre el funcionament i la idiosincràsia de qualsevol institució o edifici històric. És per aquest motiu que la segona edició d'*Els Abrils de l'Hospital*, que va tenir lloc el 17-29 abril 2013 a Barcelona i l'Hospitalet de l'Infant, va consistir en un simposi internacional que portava per títol *Fonts documentals i gràfiques per a l'estudi històric dels hospitals (ss. XIII–XVIII)*. El present volum de *SVMMA* recull el text de quatre de les ponències que s'hi van presentar. Així, la professora Gabriella Piccinni ens acosta a l'hospital de *Santa Maria della Scala de Siena*, mitjançant un discurs de vocació multidisciplinari que posa l'accent en la documentació, però també en l'economia, el crèdit, la política i la societat. Sylvie le Clech, en canvi, aprofita la seua dilatada trajectòria professional en el món dels arxius i el seu profund coneixement dels hospitals de la Borgonya per reflexionar entorn del patrimoni moble i immoble d'aquestes institucions i insistir en les conseqüències de llur mutació amb el pas del temps, fet que ha obligat a plantejar actuacions de restauració, catalogar fons documentals i inventariar i museïtzar peces de valor artístic, mèdic i/o antropològic. Per la seua banda, Reis Fontanals dedica un article, que fa molts anys que s'hauria d'haver escrit, als anomenats llibres d'entrades de malalts de l'antic hospital de la Santa Creu de Barcelona, una sèrie excepcional que malgrat presentar algunes llacunes, ens permet conèixer la identitat i moltes altres coses dels milers d'usuaris que van ingressar al centre des de mitjan s. xv fins al s. xviii. I finalment, Teresa Vinyoles es capbusseja igualment en els fons de l'arxiu d'aquest darrer ens per rastrejar les històries intrínseques d'alguns pobres, malalts i marginats, les quals molt sovint esdevenen descarnades i plenes d'amargor.

En definitiva, el segon volum de *SVMMA* pretén contribuir, ni que sigui de manera testimonial, a seguir reivindicant la importància de l'estudi històric dels hospitals, a posar damunt de la taula la necessitat de donar a conèixer documents inèdits que aportin sàvia nova al tema i a valoritzar el patrimoni d'uns espais absolutament apassionants.